

Lat-bí-ah ê Tōa Iūⁿ-lô Chhiāng-chhiāng-kún

The Melting Pot in Latvia Simmers

Chim Háiⁿ-Chhî, Bí-liân-siā hoat-kó

(Jim Heintz, Associated Press)

Ek-chiá: Makatau Loan

Chòe-kín Lat-bí-ah ê sóan-bîn ê ng kong-bîn-tâu-phiò lâi chàn-sêng beh hōr tòa tī Lat-bí-a ê Lō-se-a-lâng (Russian) khah kán-tan sin-chhéng pià n-chò kong-bîn¹. Chit chân tâi-chì sui-jîan m̄ sī sím-mih hong-tōng bân-kàu ê sū, m̄-kú che sī tâi-piáu Lat-bí-ah-lâng (Latvian) sim-lí ê tōa piàn-hòa.

“Góan í-keng sī chit ê bûn-bêng ê kok-ka--lah.” Kok-ka-hô-hâi-tóng ê Hù-chú-sék, Je-ní-suh Chio-khng (Janis Jerkans) tī chai-iáⁿ chôan-kok-tek ê kong-bîn-tâu-phiò kiat-kó liáu-āu, i án-ni kóng.

Tī 1991 nî, tûi Sô-liân (USSR) tòk-lip chhut--lái liáu-āu², Lat-bí-ah chiū hōan-tiòh tián-hêng ê “lî-hun chèng-āu-kûn”; chiū sī hoaⁿ-hí sin tit-tiòh ê chū-iû, m̄-kú sim-lái iû-gôan i á-sí teh kan-khôr kiat-hun hit tong-sî ê thoa-bôa thàng-thiàⁿ.

Tùi chin chē Lat -bí-ah ê lâng lâi kóng, tī Lí-gā (Riga, èk-chiá: Lat-bí-ah ê siú-tō) ê jîm-hô chit tiâu ke-á-

lô, nā thiaⁿ tiòh ū lâng teh kóng Lō-se-a-gí (Russian), lóng ê hōr tâi-ke siúⁿ khí tī Sô-liân sî-tâi kúi-nâ cháp bân ê Lō-se-a-lâng chit-khûn-thâu chiⁿ jip lâi Lat-bí-ah ê chêng-hêng³. Chit chân sū hōr châi-tê-lâng kám-kak kiông beh tī in ka-kí ê só-châi piàn chò chió-sò-chòk-kûn khì--lah.

Tī tòk-lip í-āu só tēng ê kong-bîn kui-hòa ê hoat-lút hōr tòa tī Lat-bí-ah ê Lō-se-a-lâng hiông-hiông sòa piän-chò bô kok-ka ê lâng⁴. Sī án-chóáⁿ khah ê án-ni--leh? Hit tiâu hoat-lút pêng bô kìm-chí in sin-chhéng chò kong-bîn, m̄-kú chin chē lâng lóng ài tán kúi-nâ nî. In ê kui-kí sī lâng jú lâu, tán jú kú. Chit khóan “seng kàu ūi, bân thêh--tiòh” ê kui-kí, chin bêng-hián sī tiâu-kang beh chak-chô hit-kóa tī Lō-se-a thóng-tî sî-kî thâu phoc sóa--jip--lâi ê Lō-se-a-lâng. Jú khah hâi..ê sī, tī tòk-lip í-āu, hiah ê Lō-se-a-lâng só seⁿ ê kiáⁿ iā bô Lat-bí-ah ê kok-chèk, sòa chiâⁿ-chò bô kok-ka ê lâng.

The Melting Pot in Latvia Simmers

The Melting Pot in Latvia Simmers

The Melting Pot in Latvia Simmers

Tâiôanjī Tē 4 kî p.5

Chit khóan chêng-hêng siú-tiòh Lō-se-a chèng-hú chin chē phoe-phêng. Nñg ê kok-ka ná chhin-chhiūⁿ bô hoat-tō tī chit chân tâi-chì chhú tit kâng-khóan ê líp-tiûⁿ.

Lō-se-a chèng-hú tûi chit chân tâi-chì siaⁿ-bêng kóng sī Lat-bí-ah kok teh chìn-hêng biát-chòk ê khang-khòe. Chit khóan siuⁿ chhiau kòe-thâu ê

phoe-phêng hōr Lat-bí-ah-lâng tûi Lō-se-a-lâng kiaⁿ-hiâⁿ koh siú-khì ê chêng-kat jú khah chhim-tâng.

Lát-bí-ah ê bîn-chòk-chú-gî-chiá mā tiāⁿ-tiāⁿ lî-iông chit khóan chêng-kat lâi siàn-tōng. Chit pang lâng ū sî sím-chì ê kú-pân tián-lé lâi kî-liâm Lat-bí-a SS⁵.

Tī chiah-nih kék-chêng ê khôan-kéng, ū 53 pha ê sóan-bîn kóng in siūⁿ beh êng koh khah khoan-iōng ê thài-tō lâi tûi-thâi tòa tī Lat-bí-ah ê Lō-se-a-lâng⁶. Chit khôan hiān-siōng ê-sái kóng Lat-bí-ah-lâng í-keng teh kā kòe-khì Lō-se-a-lâng ê chōe-ok bân-bân-á pàng bē kì--tit.

M-kú lêng-gōa koh ū chit kóa bûn-tê: sui-jiân Lat-bí-ah í-keng pà ng-sang in ê kong-bîn-hoat, tân-sî beh sin-chhéng kong-bîn, iû-gôan koh su-iàu ê-hiáu Lat-bí-ah ê gí-giân. Kàu taⁿ chèng-hú mā iáu bē thêh chhut pân-hoat, beh án-chóaⁿ lâi tûi kúi-nâ bân-lâng chìn-hêng Lát-bí-a-gí ê kàu-hák.

Tī chèng-hú lâi-té mā ū teh thô-lûn iú-koan gí-giân ê hoat-lút. Chit tiâu hoat-lút m-nâ kui-têng tī

chèng-hú ki-koan ài sú-iōng Lat-bí-ah-gí, liân bîn-kan ê siong-giáp khô-á mā ài sú-iōng. Kí chit ê lê lâi kóng, chit ê chò thâu-mâng ê sai-hû i ā tiôh ài ê-hiáu kóng tiong-téng thêng-tō ê Lát-bí-ah-gí⁷.

Tùi chin chê tòa tī Lat-bí-ah ê Lō-se-a-lâng lâi kóng, in tòa tī kui ê lóng kóng Lō-se-a-gí ê siâ-khu. Tī hák-hâu mā bô ôh kòe pât-khôan ê gí-giân. Beh ôh ê-hiáu tiong-téng ê Lát-bí-ah-gí sî chin khùn-lân ê tâi-chì. In-ûi Lō-se-a-gí kap Lát-bí-ah-gí sit-châi ū tōa cheng-chha.

Tùi Lō-se-a-kok lâi kóng, in sui-jiân tûi Lat-bí-ah put-bóan, châ-chêng tiâⁿ-tiâⁿ ui-hiáp kóng beh chhai-chhú chióng-chióng ê chhiú-tôaⁿ, m-kú chòe-kín in bô koh thêh

Tâiôanjī Tē 4 kî p.6

chhut chit chân sū. In-ûi in chit-má lak-lòh-khí tī keng-chè gûi-ki tiongng, bô khô-lêng lâi tûi Lat-bí-ah chìn-hêng bô-ék chè-chhâi. In nâ tûi lâu kâ u Lat-bí-ah ê chiôh-iû kóan-lô kâ i chhiat tñg, in ê sún-sit chit-má ték-piát su-iàu ê gôa-hôe siu-jíp.

Chit-tiáp in-ûi Lat-bí-ah thong-kòe beh kái-piàn kong-bîn-hoat, in ū jú hó ê ki-hôe lâi cheng-chhú ka-jíp Au-chiu Liân-bêng (European Union). Chin chê lâng jîn-ûi kû-té ê hoat-lút nā kë-siòk chûn-châi chiû chin oh sêng-kong.

Chí-iàu kë-siòk in ê kiông-sè ê keng-chè hoat-tián, sió-siô-á ê bût-chu phû-tōng (inflation), kap ún-têng ê hòe-pè (monetary currency), ê-sái

hô Lát-bí-ah bê khì siûⁿ tiôh thài-chê châ-chêng ê khô-lân.

Tī Lí-gâ ê kû chhí-khu, ū chit keng bái kàu ū-chhun ê Sô-gôr sî-tâi ê kiàn-tiòk-bût, lâi-té sî phok-bût-kóan. Chit keng phok-bût-kóan sî teh tián-lám Lô-se-a chiàm-niá ê sî-chûn Lat-bí-ah lâng ê khô-lân-sú. Chit ê sô-châi tī 14 sè-kí sî chit keng khì-phài ê siong-siâ hôe-kóan. Hit sî Lí-gâ sî Hán-sah Liân-pang (Hanseatic League⁸) chû-iàu ê siâⁿ-chhí. M-kú hit tòng chhù tī Jî-chhù Sè-kài-tâi-chiàn hô phò-hoai--khí. Sô-gôr sî-tâi koh chà i têng-khí.

Chit-má ū chit tòng chiàu kô-chá hit tòng siong-siâ hôe-kóan ê bô-iûⁿ tú-á teh khí. I ná chhin-chhiûⁿ chit chô thah, tú-hó châh tī hit tòng tâi-

piáu Sō-gōr chōe-ok ê phok-bút-kóan thâu-chêng.

Lat-bí-ah m̄-sī beh ôan-chôan bē kì-tit kòe-khì. In ê kok-ka jú lâi jú ū

sim beh kā êng-kng ê kòe-khì tòng-chò bī-lâi sêng-kong ê bō-sek, m̄-sī kā chit-má ê khún-lân khan-toa khí pi-chhám ê kō-chá-sū.

Ek-Chiá Chù-bêng

- Lat-bí-ah kok-hōe tī 1998 nî 6 goéh 22 thong-kòe siu-kái kong-bîn-kui-hòa ê hoat-lút. Lat-bí-ah ê sóan-bîn tī kāng-nî ê 10 goéh chhe 3 ēng kong-bîn-tâu-phiò ê hong-hoat thong-kòe chit tiâu hoat-lút.

Tâiôanjī Tē 4 kî p.7

- Lat-bí-ah-lâng tī 1860 nî í-chêng pēng bô kok-ka-ì-sek. In hit-tiáp sī hō Lō-se-a Tè-kok thóng-tī. It-tít ài kàu 1918 nî, Lat-bí-ah Jîn-bîn Gî-hōe khah thàn Lō-se-a Bô-sia-bek 10 goéh Kek-bêng (Bolshevik October Revolution, tī 1917) ê sî-chûn, tī 11 goéh 18 soan-pò Lat-bí-ah tòk-lip, jî-chhiáⁿ chô-hùn kun-tûi. Hit-tiáp chit ê kun-tûi liân-piⁿ hâm Lō-se-a í-kip Tek-kok kun-tûi hoat-seng kèk-liát ê chiàn-tàu. Chiàn iâⁿ liáu ū, Lat-bí-ah tī 1920 nî kap Lō-se-a chhiam-têng hô-pêng tiâu-iok. Tī keh nî, Lat-bí-ah chèng-sek ka-jip Kok-chè Liân-bêng (The League of Nations). Chin put-hêng, tī 1940 nî Lat-bí-ah koh chài hō Lō-se-a pêng-thun, it-tít ài kàu 1991 nî 8 goéh 11 khah koh hoe-hòk tòk-lip.
- Tī 1949 nî, So-ta-lîn (Joseph Stalin) ūi tiòh beh kā Lat-bí-ah ôan-chôan piàn-chò Sô-liân ê chit pō hûn, m̄-nâ kā 4 bân 2 chheng ê Lat-bí-ah-lâng chhian-sóa--chhut--khì, lêng-gôa koh kō-lê Lō-se-a-lâng lâi i-bîn kàu Lat-bí-ah. Tùi 1939 kàu 1989, Lat-bí-ah châi-tê-lâng tùi pún-lâi chiàm 73 pha, kiám chiò kàu 52 pha.
- Lat-bí-ah tī 1994 nî chè-têng chit tiâu kong-bîn-kui-hòa ê hoat-lút. Sô-ū tī 1940 nî í-keng sī Lat-bí-ah kong-bîn ê lâng kap in ê kiáⁿ-sun lóng ē-sái sin-chhêng chiâⁿ-chò kong-bîn. Lat-bí-ah lâi-té ū 46 pha bô chu-keh ê lâng, ē-sái chiâⁿ-chò chû-bîn. Kong-bîn-kui-hòa-hoat kui-têng beh chiâⁿ-chò kong-bîn ê lâng ài ē-hiáu kóng Lat-bí-ah-gí, ài soan-sè bē hóan-pôe kok-ka, hòng-khì châ-chêng kî-tha kok-ka ê kong-bîn-kôan, ài tī Lat-bí-ah tòa móa 10 nî, iâ ài tùi Lat-bí-ah-kok ê hiàn-hoat ū liáu-kái.
- Tek-kok Ná-chhih (NAZI) tī 1941 kàu 1944 nî chiàm-niá Lat-bí-ah. Hit sî Ná-chhih tōng-ôan chin chē Lat-bí-ah-lâng ka-jip Waffen SS pō-tûi.
- Tùi kok-hōe thong-kòe ê siu-kái tiâu-bûn ū 3 tiâu: Thâu chit tiâu, hùi-tû in sô-kóng ê “mñg-thang hê-thóng”. Chit ê hê-thóng kui-têng nî-kí jú tōa, ē-sái sin-chhêng chiâⁿ-chò kong-bîn ê lâng jú chió. Tē jî tiâu, tī 1991 nî 8 goéh 21 (tùi hit sî Lat-bí-a hoe-hòk tòk -lip) i-âu chhut-sì, m̄-kú bô Lat-bí-ah chèk ê gín-á, chû-tōng tit-tiòh

kong-bîn-kôan. Lôh-bóe tiâu, tùi chhiau-kòe 65 hòe ê lâng, kā in ê kui-hòa kong-bîn

ê khó-chhì kái-chò khah kán-tan..ê.

7. Lat-bí-ah hiān-chhú-sî ê gí-giân hoat-lút iau-kiû só-ū ê kong-bû-jîn-gôan kap só-ū ê ki-koan, khì-giáp á-sî hák-sùt-tan-ūi lóng ài ê-hiáu kàu-giáh ê Lat-bí-ah gí-lûi, mā ài kóng liàn-tíng ê Lat-bí-ah-gí, án-ni khah ū hoat-tôl lâi chhú-lí tâi-chiòng ê sû-bû.
8. Hán-sah Liân-bêng sī Tiong-kô-sî-tâi (1350 kàu 1500), Tek-kok pak-hng kúi-ê siâⁿ-chhī ūi tiòh beh chhui-tián siong-giáp lâi chô-sêng..ê.